

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ЖИТТЯ ПРАВОСЛАВНИХ МИРЯН В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

За законодавством України, яка на сьогодні є сучасною демократичною державою, кожен громадянин має рівні права. Тому православні християни, так само як і інші віруючі, можуть вільно виявляти свою релігійність, якщо це не суперечить законам. Також вони мають право на свободу совісті. Дотримання прав православних віруючих, як і інших, гарантується Конституцією України та іншими законодавчими актами. Вони відповідають нормам міжнародного права, на основі якого створювалась Конституція України.

Православні віруючі України в своєму житті зустрічаються з рядом значимих для них проблем. Перш за все варто зазначити, що гострою проблемою на сьогодні для православ'я є його розкол на три незалежні церкви. Водночас слід також відзначити поступове зростання кількості громад цих церков, що свідчить про те, що до православ'я продовжують приходити люди, які раніше були невіруючими або представниками інших конфесій. Проте чисельне зростання громад останнім часом, якщо його порівнювати з серединою 1990-х рр., значно уповільнилось. Розкол конфесії на ворогуючі між собою церковні спільноти призводить до неспокою у житті мирян, адже конфлікти, що виникають між представниками православного кліру, зачіпають і віруючих. Прикладом цього можуть слугувати, зокрема, конфлікти щодо поділу церковного майна.

Важливим на сьогодні постає питання не лише внутрішньоправославних стосунків, але й стосунків з представниками інших релігій. Історично склалось так, що Україна ніколи не була монорелігійна, на її території проживали представники різних національностей, які дотримувались різних віросповідань. Та й самі українці були представниками різних релігій: православні, католики, греко-католики. Для українців була характерна толерантність у

стосунках з іновірцями, але міжрелігійні шлюби тут не заохочувались. Це питання є актуальним і в сучасному Православ'ї.

В Україні з утвердженням незалежності відродились традиційні як для неї релігійні течії і церкви, а також почали поширюватись нові. За цих умов перед православними церквами гостро постало питання стосунків з іновірцями. На нашу думку, можна виділити два сценарії розвитку таких відносин, зокрема: або повна ізоляція, консервування першими своїх релігійних догматів, або ж контакт з іншими конфесіями та проведення відповідних змін під їх впливом. Більшість православних богословів схиляються до ізоляції від іншого релігійного світу. Але якщо раніше православні християни могли жити замкнуто, практично не спілкуючись з іновірцями та невіруючими, то в сучасному секулярному світі миряни змушені постійно спілкуватись з представниками інших релігій. Зросли можливості культурного обміну: особистість вже не обмежується поінформованістю про одну якусь конфесію. Вторгнення засобів масової інформації в духовне життя практично кожного, коли можна прийняти на свій екран на своїй же мові інформацію про різні конфесії, відчуті їх переваги чи можливості дедалі більше загострює проблему міжрелігійного спілкування [2, 7].

У зв'язку з цим для сучасних православних віруючих характерною є схильність до контактування з іновірцями. Яскраво це виявляється у зростанні кількості шлюбів з ними, що постає проблемою для Православ'я в цілому, оскільки сім'я є найважливішим елементом передачі певної конфесійної релігійності наступним поколінням. Спільність віри подружжя, яке є членами тіла Христового, складають важливу умову справді християнського і церковного шлюбу. Лише маючи єдину віру, сім'я може стати «домашньою Церквою» (Рим. 16,5; Філ. 1,2), в якій чоловік і дружина разом з дітьми зростають в духовному удосконаленні та пізнанні Бога. Відсутня однастайність є серйозною загрозою цілісного подружнього союзу. Саме тому Православна Церква закликає віруючих вступати в шлюб з представниками своєї віри.

Відповідно до стародавніх канонічних приписів, Православна Церква і сьогодні не освячує вінчанням шлюби, що укладаються між православними й іншохристиянами чи нехристиянами, одночасно визнаючи такі як законні і не вважаючи людей, які в них знаходяться, в стані блудного співжиття. Так, виходячи з понять пастирської ікономії, Російська Православна Церква — як в минулому, так і сьогодні — вважає можливим укладання шлюбів православних християн з католиками, членами стародавніх Східних Церков і протестантами, які сповідують віру в Триєдиного Бога, проте лише за умови благословення такого шлюбу в Православній Церкві і виховання дітей в православній вірі. Такої же практики дотримуються і в більшості Православних Церков [7, 117].

Відтак, незважаючи на негативне ставлення до шлюбів з іновірцями, Православна Церква їх визнає і не засуджує категорично. Це можна пояснити тим, що православні християни вже не можуть абсолютно обмежити свій контакт з іновірцями. А насильницьке відділення Церквою своїх вірних від іншоконфесійного світу призведе або до розчарування у вірі, або ж навіть і до відходу від неї. Хоча (і це слід визнати) дуже часто умови виховання дітей в душі православ'я в змішаних сім'ях не дотримуються.

Що ж стосується особливостей вияву релігійності сучасних православних віруючих, то варто звернути увагу на те, що в нинішньому українському секуляризованому суспільстві взагалі змінилось ставлення його громадян до релігії, її розуміння.

Релігія не завжди впливає на поведінку віруючого, дуже часто вона взагалі не постає детермінантом у виборі життєвих орієнтирів. Мирянин може належати до конфесійної спільноти, дотримуватись певної системи її релігійних поглядів, норм, не усвідомлюючи водночас суті вірувань, яких він дотримується. Релігійні інститути, установи, організації можуть впливати на поведінку незалежно від вірувань і навіть всупереч їм, стимулюючи з певних причин дії, що суперечать офіційному вченню.

Особливо помітна ця особливість серед православних мирян, які прагнуть слідувати лише обрядовій стороні, не заглиблюючись при цьому в суть конфесійного віровчення. Як зазначає російсько-православний митрополит Кирило, багато віруючих і сьогодні за інерцією вважають, що головною справою, релігійним подвигом є винятково зовнішнє виявлення вірності релігійним традиціям і звичаям. Це є так зване «фольклорне православ'я». Митрополит Кирило зазначив, що «православ'я — це не фольклор, не музей, це — життя». Віруючим варто більше уваги приділяти не даті другого прищестя, а тому як правильно підготуватись до зустрічі з Богом після індивідуального кінця світу [4, 3].

Більшість віруючих дотримуються не етики, а етикету християнства, зокрема обрядів, пов'язаних з особистим життям і то з необхідності віддання данини традиції, громадській думці, через відсутність інших етикетних форм.

Найбільш актуальними зараз для церкви є саме проблеми культурно-світоглядні. Необхідність скоротити розрив, коли є ряд атрибутів зовнішньої релігійності: іконочки, освячений автомобіль, літургія по неділях, церковні друзі та подрузи, «православні розмови» — і ще є окремі ідеї: що Христос насправді був, що настане кінець світу, що є свята гора Афон — які створюють оболонку так званої «воцерковленості», але ця воцерковленість ніяк не стосується великого поля бажань, вчинків, рішень, мотивів і думок, де переважають «житейська мудрість» і «свій інтерес», тому що сьогодні інакше не проживеш [5, 30].

Трансформується і сім'я віруючих під впливом умов життя сучасних віруючих. За своєю суттю вони й надалі залишаються індивідуалістами, які вирішують проблеми в сім'ї, формально змальовуючи в своєму побуті ознаки старої патріархальної ієрархії. Проте інститут сім'ї втрачає своє значення. Зв'язок поколінь і культурних епох практично вже перервався. Культурний тип передається хіба що при безпосередньому перейманні, тіснішій асиміляції.

Якщо в попередні часи для православної сім'ї характерною була та заохочувалась бідність, убогість життя, мінімалізм в їжі, інтер'єрі та одязі, то тепер серед православних, особливо жителів міста, швидко поширюється новий стандарт: престижна робота, будинок, повна чаша життєвих благ, цінуються різні «дрібниці». Церковні дами приміряють на себе «скромні» варіанти косметики і нарядів, турбуються проблемами фігури, вивчають мистецтво зав'язувати хустки так, щоб зі сторони вона виглядала не просто хусткою, а стильним елементом туалету.

Водночас в православній пресі пропагується скромність в одязі та їжі. Наприклад, закликається уникання витрат на баловство — жувальні гумки, дорогі солодощі, сигарети, готові кулінарні продукти. Радять солодощі для дітей замінити домашніми випічками — пирогами, рулетами, запіканками і т.д. Закликають до відмови від дорожчих «сосисок» і переходу до вживання натурального м'яса. Потрібно враховувати, що наші предки вживали м'ясо лише на свята. В будні дні м'ясо на столі було розкішшю і таке життя було більш здоровим. Використовували побільше овочів і трав [8, 11].

Втрачається попереднє прагнення взяти благословення священника у різних випадках життя, поширюється інша установка — всі батюшки зайняті і немає чого їх відволікати. Соеві продукти роблять перехід від скоромного до пісного все більш непомітним. Питання про те, що майонез і вафельний торт містять сухе молоко і яєчний білок, практично не спадає на думку, коли вони вживаються під час посту. Телевізор, правда дозований, для вияву власного гострого розуму критично обговорюється, знову відвойовує собі місце на кухнях. Діти вже не проходять того масованого навчання церковному благочестю, яке ще декілька років тому кожний з батьків вважав своїм обов'язком. Навпаки, зараз найгіршим вважається «перегодувати» дітей благочестям. Турботу про виховання все більше прийнято виражати тим, щоб підібрати для дитини дитячий садок і школу по пристойніше, а також декілька разів на тиждень відводити її на заняття студій або гуртків. В принципі, батьки не проти, щоб їхні діти відвідували недільну школу, але чомусь противляться цьому, і дорослі поступово приходять до думки, що проходити Закон Божий і Біблію на уроках не варто, а їм самим неможливо суворо дотримуватись всіх постів [5, 166].

Поширюється так звана «приносна релігійність». Людина визначає себе належною віруючою певної конфесії, але храм, богослужіння не відвідує. Причин цьому може бути багато: зайнятість, недостатня віра, погляд на богослужіння як данину язичницьким традиціям та ін.

В документах Ювілейного Архієрейського Собору Московської Патріархії (Москва, 2000 р.) зазначається, що кожний прихожанин зобов'язаний брати участь в богослужінні, регулярно сповідуватись і причащатись, дотримуватись канонів і церковних приписів, здійснювати справи віри, прагнути до релігійно-морального вдосконалення і сприяти благоустрою приходу [6, 55].

Значна частина віруючих замінює відвідання храму телевізійним (квартирним) богослужінням, поширюється богослужіння в Інтернеті. У ставленні до Інтернету, як засобу проповідання, можна виділити два погляди: частина богословів Російської Православної Церкви насторожено ставиться до Інтернету, вважаючи що літургія по Інтернету не відповідає літургії в храмі. Проте деякі богослови налаштовані до цього ліберальніше. Зокрема, священник Андрій Кураєв вважає, що комп'ютерні технології можуть бути задіяні і будуть задіяні в богослужінні. Неприймання комп'ютера багатьма церковними людьми не є виявом «мракобісся». Це є вікове заперечення того, що «не моє». З іншого боку, це викликано тим, що спочатку ця зона була зайнята нерелігійними людьми, а релігійна присутність в Інтернеті виявлялась неправославними течіями. Тому реакцією багатьох православних було бажання відгородитись, самоізолюватись. Лише згодом з'явилися прагнення сприйняти Інтернет [3,64].

В церковній і мирській практиці повільно сприймаються будь-які нововведення, але вже зараз пропагується використання побутових пристроїв і досягнень техніки. Інтернет-богослужіння також будуть існувати, вважають деякі православні богослови, оскільки існує телевізійна трансляція служб і це — нормально. Богослови нагадують, що телевізійні та Інтернет-богослужіння — це для тих, хто не може прийти в церкву через дітей, власні хвороби чи догляд за хворими або ж просто через віддаленість храму. Для таких людей, безперечно, радіотрансляції, телетрансляції й Інтернет служби потрібні. Але для людини важливо серцем і душею брати участь в них, а не просто дивитися на них нібито з боку.

Також через Інтернет віруючі можуть зробити все, що могли б зробити для Бога: відіслати пожертвування в храм, послухати проповідь, можна передати записку «за здоров'я». Але через мережу не передається те, що Бог дає людині: свою благодать, причастя Своєї плоті і крові. Таким чином, комп'ютер вносить певні зручності, але Інтернет — це не лише зручності, а й певна зона небезпеки — можлива втрата прихожан. Тому Інтернет — це зона роботи і

відповідальності для християн, як і будь-яке місце, куди приходять люди [3, 74].

Варто відзначити також і те, що змінюється нині й роль мирян у церві. Раніше їм надавалось другорядне значення: миряни були додатком, а не основою церкви. Стає зрозумілим, що такі погляди ведуть до втрати прихильників. Тому поширюється думка про те, що миряни відіграють не меншу роль, ніж клір. Перш за все, віруючі є охоронцями Святого переказу. Вони стають ними після хрещення. Звичайно, єпископи відповідальні за Святий переказ в першу чергу, більше ніж всі інші церковні вчителі, тому що вони отримали від Бога особливий дар. Але це не означає, що роль мирян повністю пасивна, адже під час проповіді єпископа він звертається до тих, хто хрещений, хто прийняв печать Духа Святого й Миропомазання і хто з цієї причини повинен оцінювати те, що каже єпископ. Водночас велика увага повинна приділятися проповіді богословів-мирян. Не лише єпископи та клірики повинні вчити та проповідувати богослов'я — це є також завдань кожного із мирян. Це стосується не лише питань різного рівня освіти, які широко доступні мирянам. Важливо, щоб ніхто в Церкві не був пасивним. Церква не поділяється на ту, що вчить, і на ту, яку вчать. В дійсності всі відповідальні за те, що проповідується [1, 147-148].

На думку єпископа Каліста Діоклітійського, Церква має повернутись до того стану, коли у богослов'ї братимуть участь і миряни. Звичайно, це вимагає великих зусиль у справі настанови та освіти, але віруючі не повинні боятись богослов'я. Творча епоха православ'я ще не завершилась, і миряни мусять брати в ній участь [1, 147].

Варто відзначити ще одну характерну особливість нашого часу — зростання соціальної активності мирян. Сучасні віруючі все більш активно беруть участь в житті суспільства. Якщо раніше православна церква засуджувала будь-яку соціальну активність, то тепер — навпаки. Як це зазначено в її соціальній концепції, вона не заперечує участі мирян в діяльності органів законодавчої, виконавчої або судової влади, політичних організацій. Більше того, така участь мирян у політичній діяльності, якщо вона відповідає моральним нормам та приписам церкви, є однією з форм місії Церкви у суспільстві. Миряни можуть і покликані виконувати свій громадянський обов'язок, брати участь у процесах, пов'язаних з виборами влади, і сприяти будь-яким морально виправданим починанням держави. Але вся соціальна активність мирян має ґрунтуватися на нормах євангельської моралі [7].

Погляди православного богослов'я на можливість, форми реалізації й наслідки вияву соціальної активності віруючих еволюціонують у напрямі поступового, всеурізноманітнюваного визнання можливості і навіть необхідності такої їх активності. В основі

такої переорієнтації лежить політична переорієнтація православ'я і модерністське витлумачення поняття «світ» як двоякої, гріховної і божественної суті, і «Людини», як «співпрацівника Бога» у справі вдосконалення і спасіння «світу».

Богословська санкція необхідності участі членів церкви в суспільному житті, надання їй релігійного забарвлення, вироблення у віруючих двоякого критерію оцінки своєї діяльності, як по «горизонталі» (зв'язок «людина — людина — суспільство»), так і по «вертикалі» (зв'язок «людина — Бог») формується на основі соціально-політичної інтерпретації Біблії і «святоотеческого» переказу, а також вибіркового використання ідей релігійних модерністів і церковних реформаторів пізнішого часу, що відповідають православно-богословським оцінкам соціальної реальності.

Пошук шляхів відтворення православної релігійності привів богословів до утвердження здатності церкви виховати соціально активних віруючих. Поєднуючи елементи традиціоналістського і модерністського витлумачення проблеми релігійного самовдосконалення особистості, виховання підростаючого покоління, участі віруючих в соціально значимій діяльності, богослови прагнуть виробити універсальні релігійні установки, що підходять для віруючих з різними питомою вагою ірраціональних ідей в їхній свідомості.

Православно-богословська концепція «християнського служіння миру» націлена на роз'єднання процесів зростання соціальної активності віруючих і секуляризації їх свідомості і способу життя. Церква не лише приписує своїм чадам підкорятись державній владі, незалежно від її носіїв, а й молитися за неї. Але водночас православні християни не повинні абсолютизувати державну владу [6, 77].

Але якщо влада примушує православних віруючих до відступлення від Христа і його Церкви, а також до гріховних, душошкідливих діянь, то Церква повинна відмовити такій державі у своєму підкоренні їй. Християнин, слідуючи велінням совісті, може не виконувати волю влади, якщо вона вимагає здійснення тяжкого гріха.

Існування християнських (православних) політичних організацій, а також християнських (православних) складових частин більш широких політичних об'єднань сприймаються Церквою як позитивне явище, що допомагає мир'янам спільно здійснювати політичну і державну діяльність на основі духовно-моральних принципів.

В соціальній концепції Російської Православної Церкви значна увага приділяється також правам людини. У секулярному світі високі принципи невідчужуваних прав людини перетворились на поняття про права індивідуума поза його зв'язком з Богом. При ць-

ому охорона свободи особистості трансформувалась у захист свавілля (до тих пір, поки воно не шкодить іншим індивідуумам), а також у вимоги від держави гарантій певного матеріального рівня існування особистості та сім'ї [7, 70].

Зміни, що нині відбуваються в суспільстві, ведуть до подальшого зростання ролі і місця віруючих в соціокультурному просторі. Теоретичний і практичний пошук шляхів гармонізації релігійних установок і духовно-аксіологічних орієнтацій соціуму підвів духовенство, зокрема, Московського Патріархату, до серйозної розробки проблем включеності російського православ'я в суспільство на основі біблійно-містичних начал з соціальною активністю віруючих в умовах переходу до більш сучасної економічної системи. Це вимагає богословського осмислення умов існування церкви, визначення сучасної ієрархії антропологічних цінностей і визнання ролі приватного інтересу людини, його активності, ініціативи, діловитості та інтелекту як основи процвітання держави. Розроблена церквою концепція «християнського («церковного») служіння світу» актуалізує ідею індивіда як «співпрацівника Бога» в сім'ї та суспільстві.

Завершеного вигляду в Православ'ї набуло й есхатологічне вчення, для аргументації якого використовується все більше суспільствознавчий і науковий матеріал. Пов'язано це з переведенням акценту на містичну сторону християнського вчення, на сакральні проблеми буття і необхідність догматично обґрунтувати і включити у сферу «вертикальних» інтересів проблеми «горизонтального» світу.

Форми соціальної активності пов'язані також з потребою відійти від таких явищ, як «безцерковне християнство», «побутова релігія», «анонімне християнство», «криптохристиянство», в основі яких онтологічно лежить епоха заперечення православ'я, а історично — обрядовість і забобони. Включеність релігії соціально-активним шляхом в усі сторони життя: і державну, і особисту, і технічну, і господарчу — дозволить, на думку богословів, православ'ю відійти від явищ безцерковності і посісти помітне місце в суспільстві.

Велике значення для визначення життєвих орієнтирів сучасних мирян мають ті соціально-політичні орієнтації Російської православної церкви, що знайшли своє відображення в концепціях «християнського служіння світу», «церковне служіння», «соціальна дияконія», «соціальна і практична дияконія», «макродияконія». Основний богословський зміст концепції «соціально і практичної дияконії» — служіння церкви і віруючих Богу шляхом виконання релігійної обов'язку перед суспільством. Принцип «літургія після літургії» є богословською спробою поєднання соціальної активності віруючих, що активно розвивається в усіх напрямках з чисто

релігійною активністю. На особистісному рівні «літургія після літургії» означає виховання дітей батьками в християнському дусі і взагалі християнське життя в сім'ї. У сумі принцип «літургія після літургії» відображає загальноцерковний підхід до участі церкви і віруючих у рішенні актуальних питань сучасності. Така діяльність віруючих поза храмом вносить неоціненний вклад в соціальне, економічне і політичне відродження держави [9, 72].

Соціально-політичний зміст концепції «макродияконія» знайшов своє вираження в багатьох офіційних документах Московської Патріархії, у виступах її ієрархів і богословів на сторінках церковних видань. «Церква існує для того, щоб вести православну паству шляхом вічного спасіння — і вже через це вона вище таких понять, як «народ», «нація», «державка». Іншими словами, не Церква повинна служити народу, нації, державі як певний «кишеньковий» політичний засіб, а повинні слугувати Богу і церкві, Святому переказу в його істинному та канонічному розумінні.

Складові церковно-православного вчення «християнського служіння світу», на думку богословів, повинні об'єднати релігійні уявлення російського православ'я з реальними формами життєдіяльності віруючих, особливо з формами їх соціальної активності, стерти межі, що відділяють релігію від реального життя суспільства і все — таки встановити контакт з наукою про особистість, суспільство й Космос.

«Служіння самому собі» («мале служіння») знаходить своє продовження в такій складовій «християнського служіння світу», яким є «макродияконія», що охоплює соціально-економічний і політичний контексти людської життєдіяльності. Звичайно, осмислення суспільно-політичної і трудової активності богослови пов'язують з «промислом» Божим.

Соціально-політичні орієнтації концепції «макродияконії», що частіше називається «соціальне служіння», отримало свій світоглядно-методологічний розвиток в таких її формах, як «богослов'я миру», «богослов'я примирення», «літургія після літургії», «християнський патріотизм», «соціальна етика» та ін. В рамках «соціального служіння» предметом турботи церкви є перш за все ті потреби віруючих, які пов'язані з колом їхніх обов'язків. Саме коло цих обов'язків і потреб веде до обговорення питань про співвідношення устремлінь віруючих до Бога («вертикальне») з їх служінням людям («горизонтальне»), бо оновлюватися, за словами богословів, потрібно в тій обстановці, де є однастайність у вірі [9, 14].

Таким чином, життя сучасних православних віруючих має ряд особливостей, які визначаються перш за все їх конфесійною належністю, а також соціально-політичними умовами їх життя.

1. Каллист Диоклетийский, епископ. Миряне — хранители Священного Предания // Пути просвещения и свидетели правды: личность, семья, общество. — К., 2004.
2. Колодний А.М. Християнство ХХІ століття//Християнство і особа. Наук. збірник. — Тернопіль, 2000.
3. Кураев Андрей, диякон. Церковь и молодёжь: неизбежен ли конфликт? — СПб., 2004.
4. Митрополит Кирилл выступил с критикой «фольклорного православия»//Радонеж. — 2007, — №7.
5. Рогозянский А.Б. Наш современник в Церкви и в мире. — М., б/г.
6. Русская Церковь на рубеже веков. — СПб, 2001.
7. Социальная концепция Русской Православной Церкви. — М., 2001.
8. Татьяна, матушка. Как надо жить, если денег не хватает//SOS. — 2000, — №5.
9. Кириков О.И. Русское Православие. Духовно-догматические ориентации. — Воронеж, 1996.